

індивідуального підходу до учнів рекомендується: поєднувати фронтальну та індивідуальну форми навчання; організувати самостійні роботи, продуктивну працю; проводити індивідуальний біжучий інструктаж; використовувати індивідуальні бесіди й консультації; застосовувати методи програмованого навчання; диференціювати завдання для учнів за складністю [6, 44].

Визнаючи безперечну цінність положень, обґрунтованих названими вище та іншими вченими, водночас, слід визнати, що з фундаментальних, системних позицій проблема індивідуалізації трудового навчання протягом 30-80-х років не досліджувалась. Значною мірою для вирішення цієї проблеми могли бути використані загальні результати дослідницької роботи І.Унт, О.Кірсанова, Є.Рабунського, які стосувались загальноосвітніх предметів без врахування специфіки трудового навчання.

Література:

1. Атутов П.Р., Бабкин Н.И., Васильев Ю.К. Связь трудового обучения с основами наук. — М.: Просвещение, 1983. — 128с.
2. Атутов П.Р., Поляков В.А. Роль трудового обучения в политехническом образовании школьников. — М.: Просвещение, 1985. — 128с.
3. Гончаров Н.К. Дифференциация и индивидуализация образования и воспитания в современных условиях // Материалы к науч. конф. ученых-педагогов соц. стран. — М.: АПН СССР, 1971. — 24 с.
4. Методы обучения трудовым действиям / Под ред. М.А.Жиделева. — М.: Высшая школа, 1972. — 208с.
5. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917-1980) /Под ред. Н.П.Кузина, М.Н. Колмаковой — М.: Педагогика, 1986. — 284с.
6. Поляков В.А., Ставровский А.Е. Общая методика трудового обучения в старших классах. — М.: Просвещение, 1998.— 111с.
7. Связь обучения с трудом в средней школе с дифференцированным обучением / Под ред. М.А.Мельникова. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. — 244с.

Іван Бех, Микола Тименко

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Покращання підготовки школярів до свідомого вибору професії, самостійної трудової діяльності – програмна вимога нашого суспільства до педагогічної науки і практики. Нові завдання соціально-економічного розвитку держави вимагає створення нової системи трудового виховання. Звідси випливає необхідність введення суттєвих змін у зміст підготовки соціально-активного, здатного до високопродуктивної праці молодого покоління.

Можливості для розвитку особистості закладені у змісті і характері праці, в її результатах. Порівнюючи компоненти виробничого процесу і навчально-трудої діяльності учнів, ми констатуємо принципову подібність структурних схем. Так, в обох процесах є предмети і засоби праці, технологія, організація і економіка праці, що в кінцевому результаті через трудові функції особистості забезпечує продукт праці. Предмет і засоби праці мають багато властивостей і зв'язків, важливих щодо трудових завдань і цілей людини. Володіння прийомами роботи з конкретними знаряддями праці в межах відповідних технологій, на певному організаційному рівні ставлять перед школярем конкретні вимоги, спонукають до освоєння нових знань, трудових умінь і навичок, до розвитку здібностей і відповідних якостей особистості, в тому числі і професійно значущих.

Праця поряд з предметно-практичною діяльністю людини передбачає певний рівень спілкування в колективі. Тому, характеризуючи особистість школяра в процесі навчально-трудої діяльності, ми передбачаємо його розвиток в трьох сферах: потребнісно-мотиваційній (інтереси, мотиви, потреби, установки) та операційно-технічній (знання, уміння, навички,

здібності, нахили), сфері самооцінки (визначення свого "я"). Взаємозумовлений розвиток особистості в трьох названих сферах в процесі навчально-трудої діяльності забезпечує високий рівень професійного самовизначення як кінцевої мети трудового виховання особистості.

Якщо говорити про стадії і етапи професійного формування особистості, то період навчання в школі займає визначальне місце, перш за все, в трудовому становленні школяра (трудове навчання, технічна творчість і сільськогосподарське дослідництво, суспільнокорисна, продуктивна діяльність і т.ін.), що при правильній організації пізнавально-перетворюючої діяльності і профорієнтації учнів забезпечує певний рівень їх професійного самовизначення.

Відомо, що розвиток будь-якого, його якісного становлення є поетапним процесом. Системи зовнішніх впливів на особистість і внутрішні психологічні процеси характеризуються певною структурою. А підготувати дитину до праці, до свідомого вибору професії – це значить сформувати цілісну структуру суб'єкта діяльності. Професійне самовизначення при цьому ми розглядаємо як органічний ланцюг цілісного процесу розвитку особистості. Виходячи із загально прийнятої у нас періодизації вікового розвитку (за В.Давидовим і Д.Ельконіним) визначимо специфічні особливості підготовки учнів до праці, вибору професії на стадії проектування життєвого шляху.

Ми розглядаємо професійне самовизначення, починаючи з періоду дошкільного дитинства (від 3-х до 6-8 років), який скоротився зараз у зв'язку з навчанням шестиліток. Врахування цього періоду зумовлене тим, що переважна більшість опитаних нами підлітків підтверджують захоплення одною із професій ще в дитячому садку або в початкових класах. Закономірно, що основою профорієнтації при цьому є гра пізнавального характеру.

Далі у віці від 6-8 років основою формування в учнів інтересу до професії, нахилів, прагнень і початкових практичних навичок та умінь є навчально-трудова діяльність в умовах школи і позашкільних навчально-виховних закладів.

З 11-12 до 14 років у школярів відбуваються основні зміни в їхньому професійному самовизначенні, особливо змінюються мотиви і потреби, стаючи більш реальними. Але розвитку потребнісно-мотиваційної сфери особистості не досить для усвідомлення своєї професійної спрямованості. Адже кожна професія характеризується певними знаннями, уміннями і професійно важливими якостями особистості. Тому процес професійного самовизначення ми розглядаємо як поступові, педагогічно керовані зміни в трьох сферах особистості і потребнісно-мотиваційній, операційно-технічній і в сфері самооцінки, самосвідомості (див. структурну схему). Остання сфера особливо яскраво виявляється в підлітковому віці.

У підлітків виникає стійкий інтерес до самого себе, до виявлення своїх можливостей і їх оцінки з боку. На жаль, через відсутність зовнішніх умов для "випробування сил" у багатьох учнів цього віку спостерігається або недооцінка своїх можливостей, або переоцінка. Лише незначна частина підлітків дає собі адекватну оцінку.

Період з 14 до 17-18 років для учнів найбільш складний, оскільки перед ними виникає ряд альтернативних варіантів "наближення" до можливо "своєї" професії і можливість здобуття однієї із конкретних професій. Це продовження навчання в 9 класі і здобуття однієї з професій в МНВК, СПТУ, ССУЗ і учнівство на підприємстві з паралельним навчанням в ВІПРМ.

Формування особистості в старшокласників у плані професійного самовизначення забезпечується лише тоді, коли цей процес базується на уже розвинених у психіці особистості утвореннях і на їхніх основних характеристиках.

Разом з тим практика свідчить, що професійна спрямованість школярів складається в основному стихійно і часто не відповідає ні реальним потребам суспільства, ні можливостям і здібностям самих учнів. Слід зауважити, що частина школярів не може розумно скористатися своїм правом на вибір професії лише тому, що до закінчення школи не має конкретно виражених прагнень, чітких життєвих планів щодо трудової діяльності. Як показують дослідження, таких випускників повної середньої школи близько 30%, а випускників основної школи (9 кл.) значно більше. Рівень психологічних знань школярів знаходиться лише на життєвому утилітарному рівні: старші підлітки нічого майже не читають з психології, половина з 7-8-класників не розуміє значення слова "характер", дві третини старшокласників не змогли

навіть приблизно визначити суть таких понять, як "здібності", "темперамент". Лише 15% опитаних учнів пов'язували свій вибір з усвідомленням відповідності своїх здібностей вимогам професії.

Оскільки процес розвитку особистості є комплексним і показники розвитку повинні інтегруватися, необхідно вивчати кожного учня одночасно у двох напрямках. По-перше, визначати якість його загальношкільної і спеціальної чи професійної підготовки (здібності, знання, уміння, навички). По-друге, виявляти рівень усвідомлення його ставлення до певного виду трудової діяльності. В цілому, ми будемо мати єдиний результат, тобто рівень усвідомлення потреби чи необхідності виконання трудових функцій, операцій тощо.

При моделюванні структури професійного самовизначення особистості школяра ми виходимо із суті поняття "готовність до праці", але при цьому розглядаємо термін "праця" не відірвано, а як певну діяльність, яка є основою тієї чи іншої професії [1].

Соціальне замовлення суспільства щодо змісту трудової і професійної підготовки школярів у директивних документах за останні роки суттєво змінювалось, а це, на жаль, негативно впливало на фундаментальні дослідження проблем трудового виховання учнів у нашому суспільстві. Практично доведено, що механічне приєднання праці до навчання не може привести до позитивних результатів. Хороше знання основ наук само по собі не може забезпечити підготовку школярів до праці чи "поєднання загальноосвітньої і професійної школи". Як не може розвиватися держава без розвитку її економічних структур, так неможливо вважати випускника школи підготовленим до нових виробничих відносин без забезпечення економічного виховання, політехнічної і професійної спрямованості змісту навчально-виховного процесу. Таким чином, підготовка школяра до самостійного трудового життя буде здійснюватись, перш за все, через професійну спрямованість його навчально-трудова діяльності.

Чого і як навчають учнів у шкільних майстернях та в умовах МНВК? Відповідь на це питання знаходиться в змісті програмно-методичного забезпечення трудової підготовки учнів.

Дослідження ефективної реалізації профорієнтаційно спрямованого змісту навчально-трудова діяльності, старшокласників ми провели під час вивчення ними ЕОТ (профільне трудове та допрофесійне навчання).

Аналіз педагогічної практики і наші спостереження трудової підготовки старшокласників до оволодіння ЕОТ в умовах МНВК та загальноосвітніх шкіл показали, що раннє виявлення учнів, здатних успішно оволодівати відповідними профілями, є найбільш доцільним та ефективним у 9 класі. Це зумовило конструювання змісту програми профільного трудового навчання у 9 класі, метою якого було ознайомлення учнів з основними професіями, пов'язаними з використанням комп'ютерної техніки, формування у них початкових знань та умінь, необхідних для подальшого професійного самовизначення.

У процесі дослідження виявилось, що для розвитку професійної спрямованості учнів необхідна така організація навчально-пізнавальної діяльності, яка б актуалізувала поглиблення протиріччя між вимогами діяльності, якій надається перевага, та її особистісною суттю для старшокласника. З позицій можливостей педагогічного впливу на даний процес, особлива увага повинна приділятися пізнавальній та перетворювальній діяльності школярів [2, 56].

Пізнавальна діяльність забезпечує набуття додаткової інформації про професії (групу близьких професій), зокрема про вимоги, які вона ставить до особистості. Нова професіографічна інформація, в свою чергу, стимулює ціннісно-орієнтаційну діяльність учня, розширює та поглиблює систему оцінок та уявлень про конкретний вид трудової діяльності.

Інваріативна чинних діючих базових навчальних планів середньої загальноосвітньої школи передбачає вивчення курсу "ОІОТ" лише в 10-11-х класах. Такий стан речей не сприяє формуванню в учнів 8-9 класів цілісної наукової системи знань щодо комп'ютерної техніки, сфер її застосування і суттєво обмежує можливості використання інформаційних технологій в профорієнтаційній роботі. Разом з тим, на сьогодні розроблено досить багато програм факультативних курсів, курсів за вибором, що передбачають ознайомлення учнів 8-9 класів із комп'ютерною технікою та інформатикою за рахунок годин, передбачених варіативною частиною базового навчального плану. Існує ще один, "традиційний" шлях ознайомлення старших підлітків з особливостями професійної діяльності в галузях комп'ютерних технологій,

а саме – трудове профільне навчання. Саме використання такої форми пропедевтичного вивчення основ програмування та ЕОТ створює сприятливі умови для формування професійної спрямованості учнів 8-9 класів у процесі вивчення комп'ютерної техніки.

Впровадження у другій половині 80-х років трудового профільного навчання учнів 8-9 класів мало за мету підведення їх до свідомого вибору професії і передбачало ознайомлення протягом 2-х років із чотирма групами професій – одне навчальне півріччя на кожний профіль. Відповідну програму було розроблено і для профілю "Електронно-обчислювальна техніка" [3, 18-19].

Як випливає з пояснювальної записки до згаданої програми, крім вирішення суто дидактичних завдань, її було оптимізовано для розв'язання комплексу профорієнтаційних проблем. В процесі трудового профільного навчання за даною програмою передбачалося реалізувати такі профорієнтаційні завдання: ознайомлення учнів 8-9 класів із професіями, пов'язаними із використанням та розробкою засобів комп'ютерної техніки, формування систематизованих знань про її можливості та сфери застосування, вивчення школярами власних рис особистості та їх зіставлення із вимогами, що ставить до людини дана група професій тощо.

Оскільки програму було розроблено наприкінці 80-х років і за цей час комп'ютерна техніка та пов'язані з нею професії зазнали суттєвих змін, нами були до неї внесені певні уточнення. Зокрема, було вилучено матеріал, пов'язаний із підготовкою даних для ЕОМ і, відповідно, професією оператора з підготовки даних для ЕОМ, оскільки остання вже не існує і трансформувалася в професію оператора ЕОМ. Суттєво змінився і сам перелік професій профілю "Електронно-обчислювальна техніка", а також розширилося коло професій, зміст праці за якими передбачає застосування комп'ютерів.

Особливість програми допрофесійного навчання полягає в тому, що склад її змісту передбачає формування системи первинних знань та умінь, що є необхідними для подальшого оволодіння однією зі спеціальностей професії "Програміст" або "Оператор ЕОМ", ознайомлення старшокласників з особливостями цих професій, вимогами, що вони ставлять до особистості тощо.

Під час розробки змісту названих вище програм ми виходили з того, що навчальним планом на трудове навчання відводиться по дві години на тиждень, крім яких можна використовувати години, передбачені для реалізації шкільного компоненту.

Розроблені на початковому етапі макети програм ми запропонували для експертного оцінювання фахівцями з ІУВ, відповідних кафедр педагогічних інститутів та практиками зі шкіл та МНВК. Результати експертної оцінки вміщені у таблиці.

Аналіз результатів експертної оцінки розроблених нами програм свідчить про переважно позитивне оцінювання їх за основними характеристиками, які в основному стосуються складу змісту. Однак, важливою для викладача є і структура програми. З метою удосконалення структури було визначено особливості її побудови (конструювання).

Перша особливість: програми створювалися лише для учителя з розрахунку на те, що він має достатній досвід і знання для конкретизації програмних вимог під час організації та проведення навчального процесу. Друга особливість: в основу програм закладається певна дидактична система навчання. Третя особливість: всі програми створювалися як стабільні.

Таблиця

Результати експертної оцінки комплексу програм за профілем "Основи інформатики та обчислювальної техніки" для учнів 9-11 класів

Характеристики експертної комісії	Позитивна відповідь (доцільність, достатність, відсутність труднощів, значимість)	Середнє значення (незначні труднощі або можливості, неповна достатність)	Негативна відповідь	Відповідь відсутня
2	3	4	5	6
Доцільність використання	38	-	4	-

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ

	розроблених програм за профілем "ЕОТ"				
	Наявність можливостей для диференціації навчання учнів	26	5	6	5
	Можливості для індивідуалізації навчання	23	10	8	1
	Достатній рівень професійної спрямованості змісту	33	4	-	5

	2	3	4	5	6
	Можливості для "професійних проб"	29	8	2	34
	Достатність навчальних годин за основними розділами програм	29	7	4	2

Розробити структуру програми – означає змістовно передбачити раціональну послідовність навчання та виховання професійнозначущих якостей особистості. А тому нашим основним завданням є наукове обґрунтування не самої діяльності вчителя, а проекту навчання, який складається із сукупності відомостей та вимог, що передбачають спільну діяльність вчителя і учнів. Таким чином, структура програми повинна відзначатись системністю викладу вимог і відомостей, їх повнотою і конкретністю, а також логікою формування знань та умінь з врахуванням вікових особливостей та рівня загальноосвітньої підготовки. Отже, програма повинна виконувати дві функції: функція змісту навчання та керівництво діяльністю учителя й учнів. Крім того, ми врахували і специфіку структурування програм як матеріальних носіїв змісту навчально-трудової діяльності. При цьому було виділено кілька дидактичних умов удосконалення змісту.

Виходячи із наявної матеріальної бази для вивчення ЕОТ, а також специфіки профорієнтації учнів, ми визначили першу умову: раціональне співвідношення змісту програм для урочних та факультативних занять.

Враховуючи той факт, що навчальні заняття з метою формування самостійності передбачають диференціацію та індивідуалізацію навчання учнів, то другою умовою є варіативність змісту навчального матеріалу. Це дасть можливість працювати з учнями, враховуючи їхні індивідуальні можливості після відповідного вивчення за допомогою комп'ютерних методик тестування.

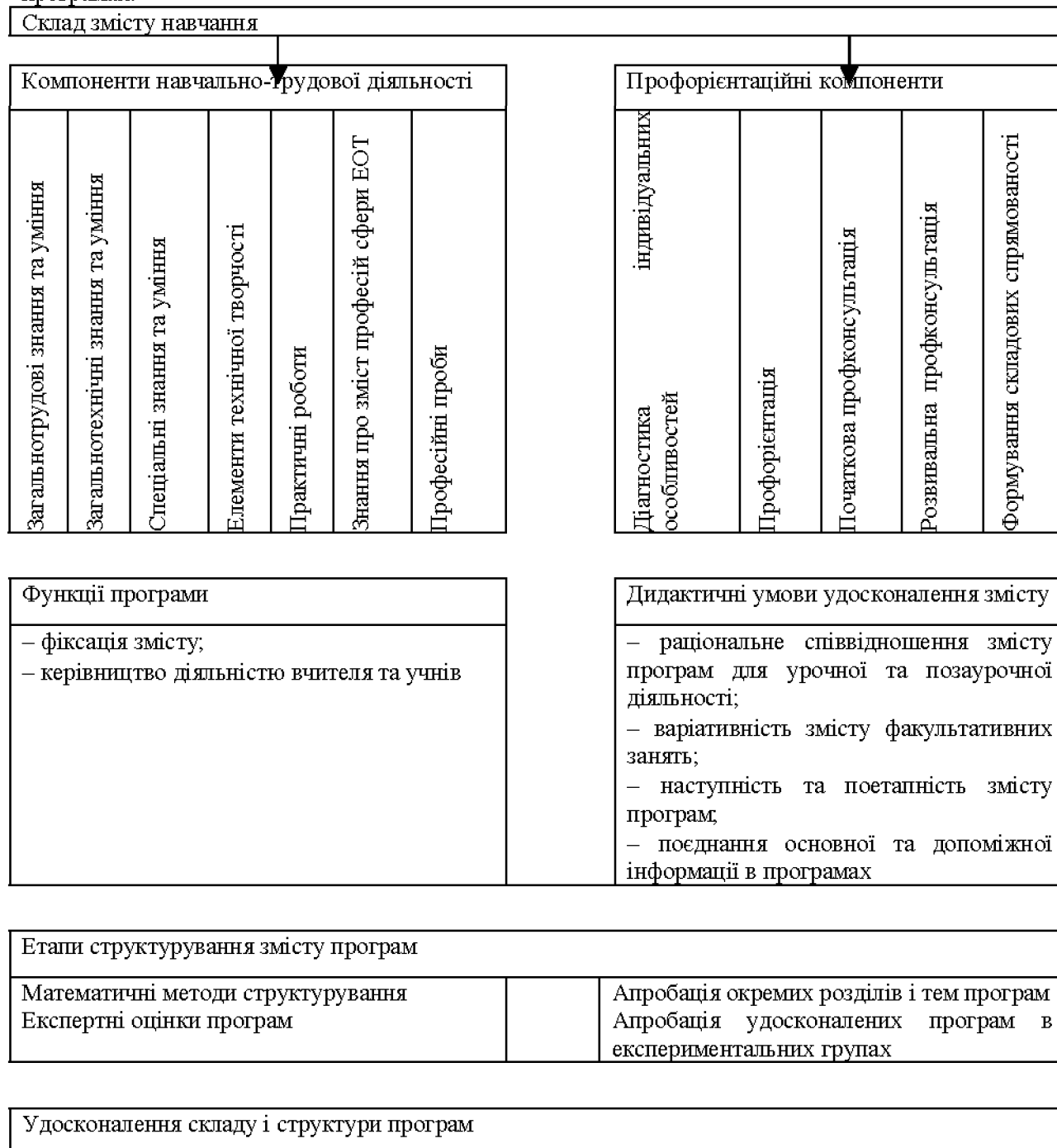
Формування образу дії на основі знань є першим етапом формування трудових умінь, а на другому етапі ці знання закріплюються під час безпосереднього їх використання у практичних роботах. Отже, на третьому етапі ми одержимо вищий рівень засвоєння умінь – етап творчого і самостійного використання.

Але поетапність при обґрунтуванні змісту без врахування наступності не зможе забезпечити достатній рівень їх засвоєння на практиці. Отже, наступність і поетапність при структуруванні ми розглядаємо як третю дидактичну умову удосконалення змісту, що передбачає структурний розподіл чи дозування змісту за об'ємом і часом на формування визначених знань та умінь. Дана умова передбачає також внутрішньопредметні зв'язки (взаємозумовленість тем, розділів і частин програми) за один рік та між 10 і 11 класами, а також передбачає можливі перенесення знань та умінь.

Особливість підготовки учнів до роботи з ЕОТ є формування способів діяльності. Це визначає напрямок виділення основної інформації у структурі програми: всі пізнавальні та

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ

інструктивні відомості та вимоги повинні бути спрямованими на формування в учнів трудових умінь за конкретними видами роботи з ЕОТ. Однак не кожен вчитель може розробити структуру окремого заняття так, щоб одночасно забезпечити і виховні, і профорієнтаційні аспекти в процесі формування трудових умінь та відповідних знань. Отже, важливою дидактичною умовою вдосконалення змісту є поєднання основної і допоміжної інформації в програмах.

уміння, що необхідно для виконання практичних завдань. На основі спеціальних умінь формуються загальнотрудові та загальнотехнічні уміння, а також професійно важливі якості особистості. При цьому слід зауважити, що названі етапи повинні враховуватись під час реалізації більшості тем програми.

Ефективність розробленої структури програм в експериментальних класах перевірялась як шляхом проведення контрольних зрізів якості знань та умінь, так і виявленням психолого-фізіологічних параметрів учнів у процесі виконання ними навчальних завдань на заняттях (на різних стадіях). При цьому використовувались як бланкові, так і апаратурні методики (два напрямки лабораторного експерименту). На першому етапі перевірялась розумова працездатність на різних етапах заняття: під час вступного інструктажу або вивчення нового матеріалу на початковій стадії практичної чи лабораторно-практичної роботи та в процесі її виконання і професійній стадії наприкінці заняття. В цей час учні по одній хвилині на кожному етапі закреслювали певні знаки у спеціальних таблицях, поділених на рівні частини.

Дані контрольних зрізів в 10-11-х класах свідчать, що працездатність учнів під час вивчення тем з профорієнтаційною спрямованістю та під час практичних робіт протягом заняття суттєво не змінювались, а це свідчить про правильно відібраний навчальний матеріал, передбачений програмами. Важливо, що на етапі завершення заняття, коли вчитель акцентував увагу на професійно важливих знаннях, умінях та якостях і підводив підсумки, працездатність учнів підвищувалась.

З метою оцінки динаміки розумової працездатності ми провели дослідження реакції учнів на світлові сигнали, що характеризує втомлюваність організму учнів під час заняття, за допомогою приладу ВПР-1 (вимірювач послідовних реакцій). Результати зрізів свідчать про незначні відхилення у показниках реакцій, а, отже, про стабільну амплітуду навчальних навантажень, що сприяє кращому засвоєнню знань, умінь і відсутність негативних емоцій.

В результаті анкетування учнів експериментальних класів, в яких реалізовувались розроблені нами програми в поєднанні з програмою "Основи вибору професії", та учнів контрольних класів, що вивчали лише курс інформатики за типовими програмами, виявилось, що перші учнів змогли описати в середньому на 17 професій більше, де обов'язковою умовою є уміння працювати з комп'ютером. До того ж вони називали значно більше вимог до того, хто має професійно використовувати комп'ютерну техніку у своїй трудовій діяльності.

Література:

1. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді // За ред М.П.Тименка. - К.: Інститут педагогіки АПН України, 1996. - 268 с.
2. Осодчий С.В. Формування професійної спрямованості старшокласників у процесі вивчення ЕОТ: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1999. - 183с.
3. Тематичний план програми "ЕОТ" для 7-8 класів загальноосвітніх шкіл // Збірник наказів МНО УРСР. - 1989. - №18. - С.18-19.
4. Тименко М.П. Педагогическое обоснование содержания трудового обучения учащихся 5-8 классов неполной средней школы: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1985. - 188 с.

Йосип Гушулей

КОНЦЕПЦІЯ ПОГЛИБЛЕНОЇ ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ У СИСТЕМІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Кардинальний перехід від єдиного до диференційованого змісту трудового навчання вимагає, зокрема, створення освітніх стандартів, які зможуть забезпечити готовність учнівської молоді до продовження освіти у сфері техніки. У зв'язку з цим стає актуальною проблема поглибленого вивчення техніки у процесі трудового навчання з урахуванням нових тенденцій трудової підготовки передусім в умовах безперервної освіти у системі "школа – вищий заклад освіти".

Актуальність цієї проблеми зумовлена низкою недоліків і протиріч у підготовці учнівської молоді до професійної освіти у сфері техніки. Наведемо основні з них:

- **відсутність готовності до узагальнення і систематизації знань про технічні**